

فرصت‌ها و قوت‌های ژئوپلیتیکی موثر در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان

محمد رضا کمالی^۱

خسرو بوالحسنی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۲/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۰/۱۷

چکیده

عربستان سعودی به‌عنوان یک بازیگر مؤثر در تحولات منطقه‌ای با ظرفیت‌های منحصر به فرد ژئوپلیتیکی تلاش می‌نماید نقش پررنگ‌تری را در تحولات آسیای جنوب غربی داشته باشد. از آنجایی که عوامل ژئوپلیتیکی پایه‌ای برای اتخاذ سیاست‌های مناسب برای تدوین راهبردهای دفاعی است، لذا هدف اصلی در این پژوهش «تعیین فرصت‌ها و قوت‌های ژئوپلیتیکی مؤثر در تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان» است که ضمن استفاده از روش توصیفی، تحلیلی به‌صورت کاربردی، پرسشنامه‌هایی در دو مرحله تنظیم و به جامعه آماری ۴۷ نفری (به صورت تمام شمار) ارائه و با استفاده از نرم‌افزار SPSS اقدام به پردازش داده‌ها شده است. در تحلیل آماری از جداول توزیع فراوانی، آزمون تی استیودنت یک نمونه‌ای و آزمون میانگین‌ها بهره گرفته شده و بر همین مبنا ۶۶ عامل ژئوپلیتیکی در ابعاد شش‌گانه، طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی، تعیین که بر همین اساس مهم‌ترین فرصت‌ها عبارتند از: نقش روابط عربستان با روسیه، وجود شیعیان معارض با دولت عربستان در این کشور، وابستگی عربستان به تنگه هرمز، کانال سوئز و باب‌المندب است و مهم‌ترین قوت‌ها نیز بومی‌سازی صنعت دفاعی ایران، کنترل تنگه هرمز توسط جمهوری اسلامی ایران در مواقع نیاز می‌باشد.

کلید واژه‌ها: ژئوپلیتیک، عوامل ژئوپلیتیکی، راهبرد دفاعی، عربستان.

۱- نویسنده مسئول و دانشجوی رشته سیاست دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

۲- استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

عربستان یکی از مهم‌ترین همسایگان ایران بوده و بنا به نص قرآن کریم مسلمانان به طواف کعبه فرا خوانده شده اند « *وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ * » وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَا تُوَكَّاتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ^۱ که این مهم از موقعیت ژئواستراتژیک وژئو کالچربرجسته عربستان حکایت دارد.

ایران و عربستان به‌عنوان دو کشور مهم در منطقه آسیای جنوب غربی می‌باشند در گذشته هر دو کشور با وجود داشتن اختلاف‌های گوناگون، ناگزیر به دوستی شدند و به دو متحد اصلی و استراتژیک تبدیل گردیدند. این امر ناشی از الزام‌های سیاسی - امنیتی غرب و ایالات متحده از یک‌سو و تهدیدهای کمونیسم و پان‌عربیسم از سوی دیگر بود که با کمرنگ کردن عوامل تنش‌زایی و واگرایی در روابط دو کشور، آنها را به همکاری‌های سیاسی - امنیتی در جهت تأمین نظم منطقه سوق داد. (احمدی، ۱۳۸۶، ۲۴۱)

ایران و عربستان با نفوذ ایالات متحده - با تأکید بر هدف مشترک، به یک‌سری ترتیبات امنیتی و نظامی متعهد شده و نقش مکمل یکدیگر را پذیرفته بودند. (کواشتاینر^۲، ۲۰۰۹: ۲۸)

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، عوامل واگرایی، همچون حمایت عربستان از عراق در جنگ تحمیلی، کشتار حجاج ایرانی در سال ۱۳۶۶ و تلاش برای توسعه نفوذ در خلیج فارس موجب تنش بین دو کشور شد. (ازغندی، ۱۳۹۲، ۲۲۸)

در دهه دوم انقلاب، جمهوری اسلامی ایران با توجه به منافع ملی و ترتیبات منطقه‌ای، سیاست عادی سازی روابط را در دستور کار خود قرار داد. این تغییر رویکرد از جمله با حمایت از حق حاکمیت کویت در جنگ با عراق، تلاش برای وحدت با اعراب میانه‌رو و به وجود آوردن فضای هم‌زیستی با دیگران بالاخص همکاری با کشورهای همسایه همراه شد. (ازغندی، ۱۳۸۱، ۱۶)

۱- و چون برای ابراهیم جای خانه را معین کردیم [بدو گفتیم] چیزی را با من شریک مگردان و خانه‌ام را برای طواف‌کنندگان و قیام‌کنندگان و رکوع‌کنندگان [و] سجده‌کنندگان پاکیزه دار (حج/۲۶)

۲- و در میان مردم برای [ادای] حج بانگ برآور تا [زایران] پیاده و [سوار] بر هر شتر لاغری که از هر راه دوری می‌آیند به سوی تو روی آورند (حج/۲۷)

در سال ۱۳۷۶ پادشاه عربستان از کشورهای عرب خلیج فارس خواست به بهبود رابطه با ایران بپردازند که در همین راستا دو کشور نسبت به امضاء توافقنامه امنیتی اقدام نمودند. (Heydarian, 2010,47) بعد از این اقدام روابط دو کشور با توجه به عوامل منطقه‌ای از جمله عراق، لبنان، جنگ ۳۳ روزه، حمله رژیم صهیونیستی به غزه، اوپک و سیاست‌های نفتی، روند صلح اعراب و رژیم صهیونیستی، حج، نقش شیعیان، بحران بحرین و وقایع سوریه تحت‌الشعاع قرار گرفت.

به لحاظ موقعیت برجسته ژئوپلیتیکی منطقه آسیای جنوب غربی و نقش ایران و عربستان در این منطقه هر دو کشور دارای راهبردهای کلانی در راستای اهداف مبتنی بر منافع ملی خود می‌باشند که طبعاً این اهداف می‌تواند محورهای همکاری و یا تضاد متقابل را بوجود آورد. هدف نخست هر دو کشور، رشد و توسعه اقتصاد، حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت ملی می‌باشد که این هدف فی‌نفسه زمینه‌ساز هیچ‌گونه تضاد یا تعارضی نبوده بلکه می‌تواند زمینه همکاری و نزدیکی را فراهم آورد.

هدف دوم ایران را براساس قانون اساسی می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

الف- نخست دفاع از مسلمانان (اصل ۱۵۴)^۱؛

ب- تعارض با قدرت‌های سلطه‌گر- رژیم صهیونیستی و غرب به‌خصوص آمریکا (اصل ۱۵۲)^۲.

در مقابل این هدف، عربستان سعودی حمایت از اقلیت‌های مسلمان را به معنی کمک به مسلمانان ندانسته و آن را به عنوان خطری که نظام‌های عربی را تهدید می‌کند، انگاشته و همواره سعی کرده است جنبش‌ها و نهضت‌های جهان عرب را زیر چتر حمایتی خود قرار دهد تا کنترل امور از دستش خارج نشود، از طرفی شمای حکومتی جمهوری اسلامی ایران بر مبنای مردم سالاری دینی، می‌تواند برای کشورهای دیگر علی‌الخصوص مسلمانان یک الگوی حکومتی مطلوب باشد که همین نگرش حکومتی به اسلام سیاسی، با نگرش وهابیت موجود در عربستان متفاوت بوده و این دو دیدگاه بالطبع در تعارض با یکدیگر قرار می‌گیرند. (فصلنامه سیاست، ۱۳۸۹، ۶)

۱- اصل ۱۵۴: ج.۱. ایران سعادت انسان در کل جامعه بشری را آرمان خود می‌داند و استقلال و آزادی و حکومت حق و عدل را حق همه مردم جهان می‌شناسد، بنابراین در عین خودداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر از مبارزه حق طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین هر نقطه از جهان حمایت می‌کند.

۲- سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران براساس نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر در روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است.

کشور عربستان سعودی به‌عنوان یکی از متحدان ایالات متحده آمریکا و کشورهای غربی همواره در راستای سیاست‌های آن‌ها حرکت نموده و این مهم در تمامی رفتارهای آشکار و نهان این کشور مشهود است، یکی از بارزترین نمونه‌های این همکاری، جنگ آمریکا بر علیه عراق بود که عربستان به‌عنوان یکی از متحدان آمریکا بستر مناسب را برای این حمله فراهم آورد. (همان، ۸)

از آنجایی که عوامل ژئوپلیتیکی هر کشور بستر اتخاذ سیاست‌های مناسب برای تدوین راهبردهای دفاع ملی است، و از طرفی با توجه به شرایط ژئوپلیتیکی ایران و عربستان و نقش تأثیر هر دو کشور در منطقه و جهان، همواره آنها در عرصه رقابت با یکدیگر دارای کنش و واکنش‌های مختلفی بوده‌اند و این رفتارهای رقابت‌آمیز گاه‌ها با تخاصم همراه می‌گردد، فلذا شناخت بسترهای بوجود آمدن این عرصه‌ها منتج از عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر تدوین راهبرد دفاعی، به منظور حفظ و صیانت از قدرت ملی با استفاده از دفاع مؤثر امری اجتناب‌ناپذیر است؛ به‌همین جهت مسئله اصلی تحقیق حاضر، « تعیین فرصت‌ها و قوت‌های مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال کشور عربستان » می‌باشد، این تحقیق از آن جهت اهمیت دارد که می‌تواند به مراجع تصمیم‌گیر دفاعی جمهوری اسلامی ایران در تدوین و اتخاذ راهبرد دفاعی در قبال عربستان کمک نموده و زوایای ناشناخته تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل عربستان را شناسائی و معرفی نماید و همچنین می‌تواند بستر ساز بهینه‌سازی راهبرد دفاعی گردد و مبنایی برای سیاست‌گذاری دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل عربستان با توجه به تحولات جدید این کشور باشد. به همین سیاق در صورت عدم شناخت عوامل تأثیرگذار ژئوپلیتیکی بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا. در مقابل عربستان امکان بروز خطای راهبردی در تدوین و اتخاذ راهبرد دفاعی مناسب در مقابل عربستان وجود داشته که این مهم نیز ضرورت تحقیق را نشان می‌دهد. هدف این تحقیق تعیین میزان تأثیر فرصت‌ها و قوت‌های مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال کشور عربستان می‌باشد و هدف فرعی آن نیز مشخص نمودن مهمترین این عوامل است. به جهت رسیدن به این هدف سوال اصلی تحقیق عبارت است از: فرصت‌ها و قوت‌های مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال کشور عربستان کدامند؟ با توجه به اینکه در برخی از پژوهش‌ها با استفاده از روش استقرایی فرضیه‌سازی در قالب آزمایش فرضیه بیان می‌شود، ولیکن موضوعات پژوهشی بسیاری هستند که نمی‌توانند ملاک و معیار کاملی در اختیار پژوهشگر برای تنظیم فرضیه و

آزمایش آن قرار دهند به همین دلیل مناسب نیست که محقق چنین موضوعات پژوهشی را در قالب این روش انجام دهد. (والی من، ۱۳۸۹، ۶۸)^۱ با توجه به اینکه در این تحقیق عوامل ژئوپلیتیکی به صورت اکتشافی احصاء می‌گردند، به این جهت فرضیه ای مطرح نشده است.

مبانی نظری تحقیق:

- ژئوپلیتیک^۲: مفهوم ژئوپلیتیک در بین متفکران از یونان باستان تا ژئوپلیتیسین‌های امروزی همیشه و در همه دوران مورد توجه و بهره‌برداری بوده است. لکن واژه ژئوپلیتیک ابتدا در سال ۱۸۹۹م بوسیله دانشمند علوم سیاسی سوئدی رودلف شلین^۳ مورد استفاده قرار گرفت، و از اصطلاح ژئوپلیتیک در جهت تشریح جنبه‌های جغرافیایی قدرت ملی استفاده کرد. (میرحیدر، ۱۸۱۳۶۹،

محمدرضا حافظ نیا معتقد است: «ژئوپلیتیک عبارتست از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنشهای ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر است.» (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۳۷)

- راهبرد دفاعی^۴: راهبرد پردازها و اندیشمندان امور نظامی در رابطه با تعریف راهبرد دفاعی، اتفاق نظر ندارند و اختلاف دیدگاه و تضارب آرای زیادی در این مبحث وجود دارد اما اکثراً راهبرد دفاعی را فراتر از قلمرو نظامی و حیطه نیروهای مسلح دانسته و آن را به کاربرد قدرت ملی ربط می‌دهند که شامل مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... نیز می‌گردد که تعدادی تعاریف ارائه شده عبارتند از:

۱- راهبرد فن علمی است که قدرت ملی را تحت تمام شرایط به منظور کنترل طرف مقابل به اندازه و طریق موردنظر، با به کار بردن تهدید نیروهای مسلح، فشار غیر مستقیم سیاسی و سایر ابزارهای قابل تصور، بسیج می‌کند و بدین وسیله علایق و مقاصد امنیت ملی را برآورد می‌سازد. (کالینز، ۱۳۷۳، ۷۹)

۲- راهبرد دفاعی طرحی کلی برای استفاده از توان قهر مسلحانه، مرتبط با ابزار اقتصادی، دیپلماتیک و روانی قدرت است که به بهترین شکل با استفاده از وسایل آشکار و پنهان در خدمت حمایت از سیاست خارجی در می‌آید (Osgood, 1992, 27)

1-Walliman
2-Geopolitics
3-Rudolf Kjelen
4-Defense Strategy

۳- در اسلام نیز به نحوی به موضوع راهبرد اشاره شده است، از متن قرآن مجید و سنت پیامبر (صلی الله علیه و آله) می‌توان به اصول راهبردی دست یافت که بسیاری از راهبردپردازان از آن پیروی می‌کنند که اهم آن‌ها عبارتند از:

- اصل دفاع: از دیدگاه قرآن بنیاد اندیشه و حرکت نظامی، دفاع از حقوق، جان و مال انسان است.
- اصل تکلیف و مسئولیت
- اصل احتیاط و هوشمندی
- اصل مقابله به مثل
- اصل همزیستی مسالمت آمیز (جمشیدی، ۱۳۸۴، ۴۵۵)

۴- راهبرد دفاعی در فرهنگ دفاعی- امنیتی، علم و هنر به کارگیری همه قدرت کشور در جهت مقابله با تهدید یا تهدیدات علیه امنیت ملی است. (نوروزی، ۱۳۸۵، ۹۶) و محقق این تعریف را در طول پژوهش مورد بهره برداری قرار خواهد داد.

رابطه بین راهبرد دفاعی و عوامل ژئوپلیتیک

یکی از عوامل مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی در کنار عواملی از قبیل ارزیابی وضعیت امنیتی محیط بین‌المللی، وضعیت تهدیدات، عوامل ژئوپلیتیکی است. چنانچه ژئوپلیتیک را به تعبیر دکتر حافظ نیا؛ علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، سیاست و قدرت و کنش‌های ناشی از ترکیب آنها با یکدیگر تصور نماییم، آن گاه می‌توان گفت که عوامل ژئوپلیتیک هم یک سری سیاست‌های متأثر از عوامل جغرافیایی است که منجر به ایجاد و تولید قدرت برای اتخاذ راهبرد دفاعی مناسب مبتنی بر یکی از محیط‌های همکاری، رقابت و یا منازعه می‌نماید. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عوامل ژئوپلیتیک با راهبرد دفاعی ارتباط مستقیم داشته و در انتخاب راهبرد به میزان زیادی تاثیرگذار می‌باشد. برای بررسی رابطه میان دو مفهوم ژئوپلیتیک و راهبرد دفاعی بایستی ابتدا به وجوه افتراق و اشتراک فیمابین آن‌ها پرداخته شود. در این رابطه غلامعلی رشید معتقد است، چنانچه هدف، ابزار و روش را عناصر اصلی راهبرد دفاعی و مؤلفه‌های قدرت ملی بدانیم، به ارتباط معنی داری بین این دو مفهوم پی خواهیم برد. (جزوه درس‌رشد، ۱۳۸۹) وی وجوه اشتراک و افتراق بین این دو مفهوم را در قالب جدول (۱) نشان داده است.

جدول ۱: مفهوم ژئوپلیتیک در تدوین راهبرد دفاعی (منبع: جزوه درسی، رشید ۱۳۸۹)

مفاهیم	وجوه اشتراک دو مفهوم			وجوه افتراق دو مفهوم
	هدف	عوامل و متغیرها	منابع و ابزار و مؤلفه‌ها	وظیفه
راهبرد دفاعی	تأمین منافع از طریق حفظ و یا ارتقاء قدرت	شناخت و بررسی و تجزیه و تحلیل منابع و مؤلفه‌های قدرت	عوامل قدرت (یا عوامل ژئوپلیتیک)	به کارگیری مؤلفه های قدرت
ژئوپلیتیک	تأمین منافع از طریق حفظ و یا ارتقاء موقعیت ژئوپلیتیک(مؤلفه‌های قدرت)	شناخت و بررسی و تجزیه و تحلیل عوامل ژئوپلیتیک	عوامل ژئوپلیتیک (یا عوامل قدرت)	دیکته کردن سیاست

همان گونه که در جدول مشاهده می‌گردد، متغیرها و عوامل مورد بررسی در ژئوپلیتیک، همان متغیرها و عوامل مورد نظر در راهبرد دفاعی است و به لحاظ سلسله مراتبی، ژئوپلیتیک بالاتر از راهبرد دفاعی قرار می‌گیرد. یعنی پس از اهداف و منافع ملی، ژئوپلیتیک و سپس راهبرد دفاعی مطرح می‌شود. به تعبیر دیگر، سطح ژئوپلیتیک پیش نیاز سطح راهبرد دفاعی است. یعنی ژئوپلیتیک سیاستی است که دیکته می‌کند و سپس راهبرد دفاعی بر مبنای آن تدوین می‌گردد. در نتیجه، طراحی و تدوین راهبرد دفاعی مناسب مستلزم بررسی، شناخت و به کارگیری ظرفیت های عوامل ژئوپلیتیک می‌باشد. در واقع بخش اعظم منابع، ابزار و مؤلفه‌های قدرت ملی یک کشور، عوامل ژئوپلیتیک هستند و طراحی راهبرد دفاعی مطلوب برای آن کشور، بدون توجه به آن عوامل ژئوپلیتیک، امکان پذیر نخواهد بود (جزوه درسی، رشید ۱۳۸۹).

نحوه انتخاب عوامل ژئوپلیتیک

امروزه ژئوپلیتیک علاوه بر توجه به تأثیر عوامل جغرافیایی، به مطالعه نقش مؤثر مؤلفه‌های قدرت ملی در تدوین سیاست‌ها و روابط بین کشورها در عرصه نظام بین‌الملل می‌پردازد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۲۶۰)، در این بین برخی حتی عامل جغرافیایی را هم چنان یکی از عوامل تعیین کننده در راهبردهای کشورهای می‌دانند و معتقد هستند که سیاست‌های دفاعی و راهبردی کشورها تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی آنها قرار دارد. (ازغندی و روشنل، ۱۳۷۴، ۹۷)

علی اصغر کاظمی دوازده عنصر یا عامل اصلی به شرح ذیل بیان و سپس به تشریح آن‌ها پرداخته است: ۱- وضعیت جغرافیایی ۲- جمعیت و نیروی انسانی ۳- استعداد و ظرفیت تولیدی منابع و کارخانه‌ها ۴- ترابری (حمل و نقل ارتباطات) ۵- استعدادهای علمی و اختراعات و ابتکارات ۶- سیستم اقتصادی ۷- سازمان اداری و دولتی ۸- موقعیت راهبردی ۹- ایدئولوژی و اخلاق اجتماعی ۱۰- اطلاعات و آگاهی ۱۱- تأسیسات نظامی و انتظامی ۱۲- خرد رهبری. (کاظمی، ۱۳۷۸، ۱۷۷-۱۷۵)

حسن چگینی معتقد است، ژئوپلیتیک ملاحظات سیاسی، دیپلماتیک، اقتصادی، اجتماعی و نظامی را در رویکردی راهبردی در هم می‌آمیزد و ادغام می‌کند. (چگینی، ۱۳۸۴، ۱۷۱)

یداله کریمی پور با مطالعه تحقیقات سایر محققین ژئوپلیتیکی، مهم‌ترین عواملی را که موجب بحران‌های منطقه‌ای شده‌اند و از آن‌ها به عنوان قابلیت‌ها و تنگناها نام برده می‌شود، چنین بیان می‌کند: ۱- موقعیت نسبی هم چون موقعیت محوری، حاشیه‌ای، بیرونی و راهبردی و سایر موقعیت‌های نسبی هم چون موقعیت گذرگاهی، بندرگاهی، دریایی، ساحلی و... ۲- جاذبه‌های اقتصادی و بحران‌های منطقه‌ای ۳- ادعاهای ارضی و اختلافات مرزی و بحران منطقه‌ای ۴- بررسی نیروهای گریز از مرکز (تفاوت‌های زبانی و مذهبی، ترکیب قومی، گرایش‌های برون مرزی، گروه‌های ذی‌نفوذ منطقه‌ای، ایدئولوژی) ۵- اقلیت‌ها و بحران‌های منطقه‌ای ۶- تأثیر سیستم اداری- سیاسی داخلی کشورها ۷- جمعیت ۸- سایر عوامل طبیعی. (کریمی پور، ۱۳۷۵، ۵۶-۴۵)

حافظ‌نیا و همکاران در مقاله خود تحت عنوان الگوی نظری طراحی راهبرد دفاعی مبتنی بر عوامل ژئوپلیتیکی، در یک کار تحقیقاتی عوامل ژئوپلیتیکی را در شش عامل اصلی شامل عوامل فیزیکی، عوامل انسانی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی داخلی، عوامل سیاسی- بین‌المللی، عوامل نظامی دسته‌بندی کرده‌اند (بوالحسنی، ۱۳۹۲، ۳۲)

محقق در نهایت با توجه به نظرات صاحب نظران این حوزه از بین ده‌ها عامل ژئوپلیتیکی که تأثیرات مختلفی بر تدوین راهبرد دفاعی دارند، مهمترین عوامل را در شش حوزه اصلی (۱- عوامل طبیعی (فیزیکی) ۲- عوامل انسانی ۳- عوامل اقتصادی ۴- عوامل سیاسی داخلی ۵- عوامل سیاسی بین‌المللی ۶- عوامل نظامی) با برخی از شاخص‌های آنها، انتخاب و مبنای مطالعه محیطی قرار داده است.

محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی

عربستان سعودی در نیمکره شمالی، در جنوب غربی آسیا بین ۱۶ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۳۲ درجه عرض شمالی و ۳۵ تا ۵۶ درجه طول شرقی گسترده شده است. (بدیعی، ۱۱، ۱۳۷۶، ۱۱)

این کشور با توجه به وسعت ۲۲۴۰۰۰۰ کیلومتر مربع (۸۶۴۸۶۹ مایل مربع) و دارا بودن طولانی‌ترین قطر کشور از خلیج عقبه تا مرز عمان در محل تقاطع مدار ۲۰ درجه شمالی و طول ۵۵ درجه شرقی به فاصله ۲۲۶۰ کیلومتر و طولانی‌ترین قطر کشور از شهر بندری ظهران در سواحل خلیج فارس تا بندر جده در کنار دریای سرخ ۱۲۶۰ کیلومتر، دارای یک شکل چندضلعی نامنظم و تقریباً نزدیک به مدور است و از لحاظ هندسی شکلی شبیه به یک مستطیل را تشکیل می‌دهد. کشور عربستان سعودی، نخستین کشوری است که به نام بنیانگذاران آن نامیده شده است. این کشور از شمال به کویت، عراق و اردن، از شرق به خلیج فارس، قطر و امارات متحده عربی و از جنوب به کشورهای عمان و یمن محدود است و تمامی مرزهای غربی آن کشور را کرانه‌های دریای سرخ دربر گرفته است. (نصیری، ۱۰، ۱۳۸۷، ۱۰)

عربستان سعودی دارای جمعیتی است که از نرخ رشد نسبتاً مطلوبی برخوردار است. تقریباً دو سوم جمعیت این کشور زیر ۳۰ سال هستند. به طوری که حدود ۶۴٪ از کل جمعیت عربستان در گروه ۱۵ تا ۶۴ سال یعنی نیروی فعال و گروه آماده کار قرار دارند. در عربستان ۳۳٪ جمعیت زیر ۱۴ سال می‌باشند. افزایش نیروی فعال کار و به تبع آن افزایش بیکاری، کمبود مسکن و خدمات عمومی از جمله مشکلاتی است که کشور عربستان با آنها دست به گریبان است. طبق آمارهای رسمی، نرخ رشد بیکاری به ۱۳ درصد در این کشور رسیده است. در حالی که آمارهای بخش خصوصی آن را ۳۰-۳۵ درصد تخمین زده‌اند. سازمان ملل رشد کلی جمعیت در این کشور را تا سال ۲۰۲۵، ۳۷ میلیون نفر و تا سال ۲۰۵۰، ۵۰ میلیون نفر برآورد کرده است. (صفوی، ۱۳۹۳، ۴۸۱)

شیعیان در عربستان یکی از نمادهای جامعه‌ی جمعیتی آن کشور هستند که دو مفهوم ژئوپلیتیکی را به خود اختصاص می‌دهند:

۱- مفهوم ژئوپلیتیک داخلی که عبارت است از: گستره و شدت تأثیرگذاری هر جامعه شیعی بر مجموعه تحولات و سیاست‌های داخلی کشور.

۲- مفهوم ژئوپلیتیک خارجی که عبارت است از قدرت تأثیرگذاری جامعه شیعی بر تحولات و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی. (ایزدی، دبیری، ۱۳۹۱، ۳۰۵)

برابر آمارهای غیر رسمی جمعیت شیعیان دو تا چهار درصد کل جمعیت عربستان است و نقش شیعیان در عربستان سعودی ریشه در برخی حقایق و واقعیات دارد. نخست آنکه شیعیان در استان شرقی، حیاتی‌ترین منطقه راهبردی این پادشاهی سکونت دارند، منطقه‌ای که بیشترین میدان‌های نفتی کشور، از جمله غوار و قطیف و به عبارت دیگر بزرگ‌ترین حوزه‌های نفتی جهان را در خود جای داده است.

به واسطه دسترسی عربستان به خلیج فارس و دریای سرخ، داشتن یک‌چهارم ذخایر نفتی جهان و قرار گرفتن کعبه به عنوان قبله گاه مسلمین جهان، این کشور در موقعیتی جدا از کشورهای دیگر حوزه خلیج فارس قرار می‌گیرد. چنین مزایایی به عربستان سعودی این امکان را داده تا به گسترش نفوذ سیاسی در کشورهای حوزه خلیج فارس و دیگر کشورهای اسلامی بپردازد. در اختیار داشتن اماکن مقدسه اسلامی حالتی استثنایی برای این کشور به وجود آورده و بنابراین زمامداران عربستان نیز به بهترین وجه از این ودیعه الهی بهره‌مفید می‌برند و از این لحاظ به عنوان مرکز جهان اسلام (دارالاسلام) از آن یاد می‌شود. عربستان سعودی در تئوری‌های مطرح ژئوپلیتیکی جایگاه ویژه‌ای دارد. این کشور جزء کشورهایی است که به هلال داخلی یا حاشیه‌ای معروف اند و با در نظر گرفتن پیوستگی آن به آبهای آزاد (اقیانوس)، اهمیت این کشور به خوبی هویدا می‌شود. (ژناروید و دیگران، ۱۳۸۰، ۳۵).

عربستان با داشتن قدرت تولید نفت تا قریب ۱۲ میلیون بشکه در روز این امکان را دارد که در قیمت‌گذاری تولید، توزیع و مصرف نقش خاصی را ایفا کند، عربستان با عبور لوله‌های نفت و گاز سایر کشورهای مجاور به بنادر خود، در حقیقت، نقش یک پل ارتباطی برای راهبرد انرژی را بازی می‌کند. اکثر کشتی‌های تجاری که از منطقه تنگه هرمز عبور می‌کنند، مقصدشان عربستان سعودی است. از آنجایی که این کشور از درآمد نفتی بالایی برخوردار است و باید این امکانات را در جهت توسعه و کارهای عمرانی به کار گیرد، ناچار است متخصصان بسیاری را جذب نماید، زیرا به دلیل ساختار قبیله‌ای، فاقد افراد ماهر مورد نیاز است، بنابراین وجود بازار کار مطمئن و پرسود برای دولت‌های خارجی به‌خصوص کشورهای غربی، به عنوان یک پدیده مثبت توانسته است نقش مهمی در تأمین امنیت و ثبات سیاسی ایفا کند.

موقعیت ممتاز جغرافیایی عربستان سعودی و دسترسی به آب‌های آزاد خلیج فارس و دریای سرخ این امکان را فراهم آورده تا از دو سوی این کشور برای حمل و نقل دریایی استفاده شود (جعفری ولدانی، ۱۳۷۴، ۲۰۰).

با توجه به اینکه حدود ۸۵ درصد عربستان را صحرا و بیابان فرا گرفته، دسترسی این کشور در دو سمت به آب‌های آزاد موجب گشته تا این محدودیت کم‌رنگ شده و به همین سبب سرزمین‌های مرزی مشرف به دریای سرخ و خلیج فارس جزو مناطق حساس و آسیب‌پذیر محسوب می‌شود، اما دسترسی این کشور به آبراه‌های فوق مساوی است با عبور از تنگه هرمز و باب‌المندب که اولی تحت نفوذ ایران و دومی تحت نفوذ یمن است. این امر با نقش برتری جویانه این حکومت در منطقه شبه‌جزیره عربستان سازگار نیست و وقوع ناآرامی‌ها و تنش‌های داخلی، جنگ ایران و عراق و جنگ خلیج فارس سبب شد تا عربستان طی دو دهه اخیر در پی تغییر مسیر تجاری خویش و یافتن مسیرهای جدید برآید و جهت جایگزینی آن به فکر مسیر دریای سرخ و همچنین دریای عرب از طریق کشور عمان افتد که این امر به دلیل وجود حوزه‌های نفتی در شرق عربستان ممکن نبوده و این کشور را، از به‌کارگیری تنگه هرمز بی‌نیاز نمی‌سازد، چرا که سهم بالایی از کشورهای آسیایی و آسیای شرقی - به ویژه ژاپن - در تجارت خارجی عربستان، استفاده از مسیر تنگه هرمز را مورد تأکید قرار می‌دهند؛ علاوه بر اینکه بنادر عمده نفتی و تجاری - صنعتی عربستان در سواحل شرقی و در کنار خلیج فارس قرار دارد (مجتهدزاده، ۱۳۸۰، ۳۵).

کشور عربستان با تعدادی از کشورهای هم‌مرز خود دارای اختلافاتی است که یکی از ویژگی این اختلافات مرزی و ارضی در بین کشورهای منطقه خلیج فارس، پایداری آنهاست. انعقاد قراردادهای مرزی به ندرت موجب حل و فصل نهایی این اختلافات می‌شود، به‌گونه‌ای که تعداد قراردادهای مرزی منعقد شده بین دولت‌های خلیج فارس و نقض یا لغو مکرر آنها بیانگر این مسئله است.

عربستان، شبه‌جزیره را منطقه ژئوپولیتیک اصلی خویش می‌شناسد و سیاست سنتی این دولت که حاکمان کنونی نیز به آن پایبند هستند، جلوگیری از چیرگی قدرت‌های رقیب بر این منطقه و تسلط بر تمامی شبه‌جزیره عربستان است، در این میان رفتار تقابلی عربستان در مواجهه با کشورهای همچون عراق، سوریه، لبنان، یمن و بحرین و رفتار هم‌گرایانه با آمریکا و کشورهای

سلطه‌گر غربی به صورت آشکار ورژیم اشغالگر قدس به صورت پنهانی موثدا این نکته می‌باشد، در خصوص ایران، دوکشور در سال ۱۳۰۷ پس از تشکیل حکومت عربستان با یکدیگر روابط سیاسی برقرار نمودند. و در سال ۱۳۰۹ سفارت ایران در عربستان افتتاح شد. تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، ایران و عربستان به عنوان دو ستون سیاسی و مالی ثبات منطقه را در طرح‌هایی از جمله رهنامه دو ستونی نیکسون (خلیلی، ۱۳۹۰، ۱۸۵) تأمین می‌کردند.

پیروزی انقلاب رکن اصلی راهبرد منطقه‌ای آمریکا در خلیج فارس را درهم شکست و کمربند ایمنی و حصار بازدارندگی آمریکا در حاشیه شوروی سابق متلاشی شد و ایران به صورت یک پایگاه قوی ضد آمریکایی در منطقه و کل جهان مبدل گشت. لذا کارتر رئیس جمهور وقت ایالات متحده با رهنامه جدید خود به طور مستقیم متعهد به حفظ امنیت در خلیج فارس گردید. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۸، ۶۸)

همسو با راهبرد آمریکا عربستان معتقد است که باید علائق آمریکا در طرح‌های منطقه‌ای ملحوظ نظر قرار گیرد، زیرا این کشور قصد دارد برای همیشه در خلیج فارس حضور داشته باشد، عربستان، انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی ایران را بعنوان تهدید فرض و هیچ‌وقت به عنوان فرصت به آن نگاه نکرده است. (جمیل، ۱۳۸۳، ۲۳۰)

کشور عربستان سعودی دارنده بزرگترین اقتصادهای خاورمیانه و غرب آسیا بوده و از اعضای مهم گروه G20^۲ می‌باشند و از رشد اقتصادی بالایی برخوردار است. طی دهه اخیر، کشور عربستان با بهره‌مندی از زیرساخت‌های عظیم به محل‌های خوبی برای سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل شده و در همین سال‌ها این کشور شاهد جهش در فعالیتهای اقتصادی بوده و واردات و صادرات آن رشد دورقمی داشته است. خصوصاً سازی و آزادسازی اقتصاد نیز یکی از فرم‌هایی است که در این کشور به وقوع پیوسته است. (سایت بانک جهانی، ۲۰۱۲)^۳

در سال ۲۰۱۰ عربستان سعودی با تولید ناخالص داخلی ۴۳۴ میلیارد دلار، بیست و سومین قدرت بزرگ اقتصادی دنیا بوده است. برابر این روند، اقتصاد این کشور در سال ۲۰۱۵ با ۶۵۶ میلیارد دلار، به نوزدهمین اقتصاد بزرگ دنیا تبدیل خواهد شد. با چنین ظرفیت اقتصادی بزرگی،

طی دهه آتی این کشور از بازیگران مهم منطقه خواهند بود. عربستان قسمت عمده‌ای از تولید ناخالص کشور را صرف هزینه‌های دفاعی می‌کند. (MILITARY BALANCE, 2014)

جدول ۲: هزینه‌های دفاعی عربستان سعودی از هزینه‌های دولتی: (همان)

سال هزینه‌ها	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲
میلیارد ریال عربستان	۹۵/۱۵	۱۱۰/۷۸	۱۲۱/۹۱	۱۱۴/۰۱	۱۱۶/۱۶	۱۱۶/۰۰	۱۱۶/۰۰	۱۱۷/۰۰
درصد از کل بودجه	۲۷/۹۰	۲۶/۰۰	۲۶/۰۰	۲۶/۵۰	۲۶/۷۵	۲۷/۰۰	۲۷/۰۰	۲۷/۰۰
درصد از تولید ناخالص ملی	۸/۲۰	۸/۲۸	۹/۴۳	۸/۹۹	۸/۶۳	۸/۱۲	۸/۱۲	۷/۸۰

عربستان سعودی دارای رژیم سلطنتی است و قدرت به‌طور کامل در اختیار پادشاه قرار دارد، یعنی پادشاهی حاکمیتی مادام‌العمر است. از زمان فتح سرزمین‌های نجد (۱۹۰۲) و حجاز (۱۹۲۶) و تشکیل حکومت «سعودی» این خاندان با کمک مردم قبایل که ریشه آنها در مذهب و تعصب قبیله‌ای بوده است، حکومت خویش را تثبیت و استمرار بخشیده‌اند. (الهی، ۱۳۸۰، ۱۵۹)

شاه در حکومت عربستان سعودی متصدی پست نخست‌وزیری نیز بوده و بر سه قوه قضائیه، مجریه و مقننه نظارت تام دارد. مهم‌ترین امر در این خاندان، پایداری و تسلط خاندان سعودی در رأس حکومت بوده و بنابر این سیاست‌هایی که در راستای تقویت رژیم سعودی باشد، مورد حمایت رژیم قرار می‌گیرد و هرگونه سیاست و تلاشی در جهت کاهش قدرت خاندان سعودی به منزله تهدیدی اساسی برای آن به‌شمار می‌رود. (آقایی، ۱۳۶۸، ۶۱)

توزیع قدرت در عربستان در انحصار خانواده سلطنتی و نهاد دینی است. نظام حقوقی عربستان اصالتاً مبتنی بر اصول مذهب حنبلی است که با عقاید وهابیت ترکیب شده است. وهابیت به نوعی نقطه وحدت آل سعود محسوب می‌شود. خانواده سلطنتی با نهاد دینی هم‌پیمان و دولت در کنار دو نهاد دینی مهم، کبار العلما (علمای بزرگ) و «امر به معروف و نهی از منکر» معنا می‌یابد. (واعظی، ۱۳۸۸، ۱۶۳)

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی، توسعه‌ای و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می‌باشد. در این پژوهش به لحاظ تخصصی بودن موضوع مورد تحقیق جامعه آماری متشکل از خبرگان و متخصصین به صورت تمام شمار به تعداد ۴۷ نفر مشخص شده‌اند.

دو روش برای گردآوری اطلاعات لازم برای انجام تحقیق در نظر گرفته شده است که عبارتند از:

الف- کتابخانه‌ای: در این روش تعاریف مفاهیم، تاریخچه، اصول و روند رشد، وضعیت فعلی و چگونگی تعامل و روابط متغیرها مورد بررسی قرار گرفته است.

ب- میدانی پیمایشی، در این روش محقق حوزه مورد نظر را به صورت مستقیم و غیر مستقیم و از طریق پرسشنامه و مصاحبه مورد بررسی قرار داده است. در این تحقیق علاوه بر انجام مصاحبه‌های عمیق، در دو مرحله پرسشنامه توزیع که، در مرحله نخست عوامل احصاء شده از انجام تحقیق به منظور اطمینان از ژئوپلیتیکی بودن آنها به جامعه خبره ارائه و بعد از اصلاحات لازم پرسشنامه دوم تهیه و به جامعه نمونه تقدیم گردیده است.

پرسشنامه اول با توجه به ارائه آن به خبرگان از روایی و پایایی برخوردار بوده و پرسشنامه دوم از طریق محاسبه آلفای کرونباخ با مقدار ۰.۹۴۶ و هم‌چنین ضریب لاوشه، به میزان ۰/۸۹۷ از پایایی و روایی بالایی برخوردار می باشد، به منظور تعیین عوامل ژئوپلیتیکی کشور عربستان مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا از آزمون تی استیودنت یک نمونه‌ای و میانگین‌ها، جداول توزیع فراوانی و نیز نمودارهای دایره‌ای مربوط به میزان تأثیر هر یک از عوامل ژئوپلیتیکی بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال کشور عربستان استفاده شده است.

جامعه آماری

از آنجایی که شاکله این تحقیق دارای ماهیتی تخصصی است افراد خبره جامعه آماری شامل برجستگان نظامی و اساتید مطرح کشور در حوزه‌های دفاعی، سیاسی، روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی که دارای ویژگی‌هایی از قبیل دارا بودن تحصیلات دکتری در ردیف‌های پیش‌گفته و موضوع تحقیق و هم‌چنین منتصب در مشاغل راهبردی و جایگاه ۱۹ و بالاتر می‌باشند به تعداد ۱۴ نفر به شرح جدول (۳) تعیین گردیدند.

جدول ۳: جامعه خبره

ردیف	نام جامعه	تعداد
۱	هیئت رئیسه و معاونت‌های اطلاعات و عملیات ستادکل نیروهای مسلح	۲
۲	فرماندهان و مسئولین ارتش و سپاه	۲
۳	اساتید دانشگاه‌های تهران و تربیت مدرس	۲
۴	اساتید دانشگاه‌های نیروهای مسلح	۱
۵	مسئولین وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح	۲
۶	اساتید دانشگاه عالی دفاع ملی	۲
۷	کارشناسان وزارت امور خارجه	۱
۸	کارشناسان شورای امنیت ملی	۱
۹	مسئولین مؤسسه اندیشه‌سازان نور	۱

با نظر جامعه خبره، جامعه صاحب نظر با لحاظ نمودن ویژگی‌های از قبیل مدرک تحصیلی حداقل کارشناسی ارشد، آشنایی با کشور عربستان سفر یا اقامت حداقل یک سال در آن کشور، حیطه کاری و مسئولیتی داشتن، تالیف یا مقاله و تحقیق در زمینه عربستان و ژئوپلیتیک، امکان دسترسی و مصاحبه و به تعداد ۳۳ نفر برابر جدول ۴ مشخص گردیده‌اند،

جدول ۴: جامعه صاحب نظر

ردیف	نام جامعه	تعداد
۱	مسئولین اطلاعات و عملیات ستاد کل نیروهای مسلح	۳
۲	هیئت رئیسه و متخصصین معاونت‌های اطلاعات و عملیات نیروهای چندگانه ارتش و سپاه	۶
۳	استادان دانشگاه عالی دفاع ملی	۴
۴	استادان دوره عالی جنگ و دافوس ارتش و سپاه	۶
۵	کارشناسان وزارت امور خارجه مرتبط با عربستان	۳
۶	کارشناسان شورای عالی امنیت ملی	۳
۸	مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی	۳
۹	استادان جغرافیایی سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه‌های تهران، وزارت امور خارجه و تربیت مدرس	۴
۱۰	مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی نیروهای مسلح	۱

تجزیه تحلیل داده‌ها

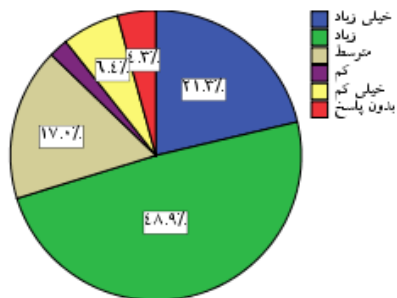
روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، روش پژوهش توصیفی تحلیلی است که در آن پس از مطالعه ادبیات موضوع به تدوین مباحث نظری متغیرهای ژئوپلیتیکی بعنوان مبانی استدلال پرداخته شده است و با شناخت و توصیف متغیرهای ژئوپلیتیکی مربوط به کشور عربستان کارکرد آنها را مشخص و تاثیر متغیرهای مزبور در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا. مشخص شده است. از ویژگی‌های تحقیق توصیفی این است که محقق دخالتی در موقعیت، وضعیت و نقش متغیرها ندارد و آن‌ها را دستکاری یا کنترل نمی‌کند و صرفاً آنچه را وجود دارد مطالعه کرده، به توصیف و تشریح آن می‌پردازد. همچنین، تحقیقات توصیفی ممکن است به کشف قوانین و ارائه نظریه منتهی شود، این سخن بدان معناست که از طریق این گونه تحقیقات شناخت‌های کلی حاصل می‌شود. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ۶۰). در جهت اجرای تحقیق ابتدا پرسشنامه‌ای براساس یافته‌های مطالعات نظری و محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی به منظور تایید عوامل تنظیم و به

جامعه خبره ارائه گردید. پس از اخذ نظرات و اعمال تصحیحات لازم، مجدداً پرسشنامه‌ای برای تعیین عوامل ژئوپلیتیک کشور عربستان مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در طیف پنج گزینه‌ای لیکرت طراحی و به عنوان پرسشنامه دوم به جامعه صاحب نظر ارائه که نتایج به دست آمده با نرم افزار SPSS و استفاده از آزمون تی استیودنت یک نمونه ای با استفاده از درصد تأثیر (زیاد یا خیلی زیاد) سنجیده گردید؛ با این توصیف اگر درصد اثرگذاری عاملی در یک بستر بزرگتر از معیار آزمون ۵۰ درصد باشد آن عامل در آن بستر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال کشور عربستان تأثیرگذار است (عوامل ژئوپلیتیکی کشور ایران در بسترقوت و عوامل مرتبط با عربستان در بستر فرصت ارزیابی شده اند). برای نمونه نحوه تحلیل دو عامل نقش حج ابراهیمی و تأثیر ج.ا.ا بر این مراسم و روابط عربستان با روسیه، به شرح زیر می باشد ضمناً عوامل دیگر نیز به همین روش تحلیل شده اند.

الف: نقش حج ابراهیمی و تأثیر جمهوری اسلامی ایران بر این مراسم
جدول شماره ۵: توصیف عامل ژئوپلیتیکی الف

در بستر قوت				میزان تأثیر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان
درصد تجمیعی	در صد معتبر	درصد	فراوانی	
۲۲.۲	۲۲.۲	۲۱.۳	۱۰	خیلی زیاد
۷۳.۳	۵۱.۱	۴۸.۹	۲۳	زیاد
۹۱.۱	۱۷.۸	۱۷	۸	متوسط
۹۳.۳	۲.۲	۲.۱	۱	کم
۱۰۰	۶.۷	۶.۴	۳	خیلی کم
	۱۰۰	۹۵.۷	۴۵	کل
		۴.۳	۲	بدون پاسخ
		۱۰۰	۴۷	مجموع

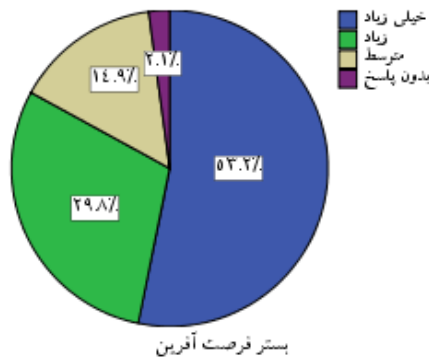
نمودار ۱: وضعیت عامل ژئوپلیتیکی الف

با توجه به این جدول و نیز نمودارهای دایره‌ای ذیل آن مشاهده می‌شود که ۷۳.۳ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال عربستان را در بستر قوت در حد زیاد یا خیلی زیاد دانسته‌اند.

ب: روابط عربستان با روسیه

جدول شماره ۶: توصیف عامل ژئوپلیتیکی ب

در بستر فرصت آفرین				میزان تأثیر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در قبال عربستان
درصد تجمعی	درصد معتبر	درصد	فراوانی	
۵۴.۳	۵۴.۳	۵۳.۲	۲۵	خیلی زیاد
۸۴.۸	۳۰.۴	۲۹.۸	۱۴	زیاد
۱۰۰	۱۵.۲	۱۴.۹	۷	متوسط
۱۰۰	۰	۰	۰	کم
۱۰۰	۰	۰	۰	خیلی کم
	۱۰۰	۹۷.۹	۴۶	کل
		۲.۱	۱	بدون پاسخ
		۱۰۰	۴۷	مجموع

نمودار ۲: وضعیت عامل ژئوپلیتیکی ب

با توجه به این جدول و نیز نمودارهای دایره‌ای ذیل آن مشاهده می‌شود که ۸۴.۸ درصد پاسخ‌دهندگان میزان تأثیر این عامل بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال عربستان را در بستر فرصت‌آفرین در حد زیاد یا خیلی زیاد دانسته‌اند.

از آنجایی که توزیع داده‌ها به صورت نرمال است بنا بر این از آزمون میانگین‌ها با شاخص توزیع نرمال استاندارد تی استیودنت استفاده شده است. در این آزمون برخی از عوامل از نظر آماری بر تدوین راهبرد دفاعی تأثیر زیاد یا خیلی زیاد دارند و نیز تعدادی از عوامل در هیچ یک از دو بستر بر تدوین راهبرد دفاعی تأثیر معنی‌داری ندارند لازم به ذکر است که غربال این عوامل با استفاده از آزمون درصد تأثیرگذاری آنها بر تدوین راهبرد دفاعی بسیار سختگیرانه است و تنها عواملی که میزان تأثیر زیاد یا خیلی زیاد دارند انتخاب می‌شوند ولی با استفاده از آزمون میانگین‌ها عواملی با تأثیرگذاری پایین‌تر نیز ممکن است از نظر آماری تأثیرگذار شناخته شوند، به همین منظور در مرحله دوم، با بهره‌گیری از آزمون میانگین‌ها نتایج مورد ارزیابی قرار گرفته که چنانچه آماره‌ی آزمون به دست آمده بیشتر از ۱.۶۴۵ (دنباله بالایی توزیع نرمال استاندارد در سطح ۰.۰۵) باشد از نظر آماری عامل موثر است و در غیر این صورت با وجود داشتن میانگینی بزرگتر از ۳ در گروه عوامل موثر قرار نمی‌گیرند، عوامل ژئوپلیتیکی کشور عربستان و ایران بر اساس آزمون ذکر شده به دو گروه عوامل مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال این کشور و عوامل غیر مؤثر (از نظر آماری) تفکیک می‌شوند، که عوامل تأثیرگذار نیز برای تعیین میزان تأثیر بر مبنای گروه بندی آماری آماره‌های آزمون (جدول توزیع فراوانی آماره‌ها) تفاوت بالاترین و پایین‌ترین آماره در پنج سطح (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) مورد پردازش آماری قرار گرفته که نتایج حاصله به شرح زیر می‌باشد:

الف- وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت و قوت) با میزان تاثیر خیلی زیاد

جدول ۷: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر قوت) با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	بومی‌سازی صنعت دفاعی ایران	۴.۴	۰.۵	۱۸.۷۸
۲	کنترل تنگه هرمز توسط جمهوری اسلامی ایران در مواقع نیاز	۴.۴۴	۰.۵۵	۱۷.۵۶

جدول ۸: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت) با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	روابط عربستان با روسیه	۴.۳۹	۰.۷۴	۱۲.۷۴
۲	وجود شیعیان معارض با دولت عربستان	۳.۹۶	۰.۸۳	۷.۹۳
۳	وابستگی عربستان به تنگه هرمز و کانال سوئز و باب‌المنندب جهت نقل و انتقال انرژی	۴.۰۶	۰.۹۲	۷.۹۰

ب- وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت و قوت) با میزان تاثیر زیاد

جدول ۹: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر قوت) با میزان تاثیر زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	پویایی سیاست خارجی ج.ا.ا بر مبنای عزت، حکمت و مصلحت	۴.۵۷	۰.۶۹	۱۵.۴۳
۲	نقش رهبری در نظام مردم‌سالاری اسلامی در ج.ا.ا	۴.۳۹	۰.۷۴	۱۲.۷۴
۳	حاکمیت ایران بر قسمتی از تنگه هرمز	۴.۴۱	۰.۷۸	۱۲.۲۶
۴	کمیت و کیفیت نیروهای مسلح ج.ا.ا علی‌الخصوص نیروی دریایی	۴.۱۸	۰.۶۵	۱۲.۱۸

جدول ۱۰: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت) با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	قرار داشتن عربستان در کانون توجهات ژئوپلیتیک جهانی	۴.۰۶	۱.۲۲	۵.۹۶
۲	مشکل مشروعیت در عربستان	۳.۷۸	۰.۸۹	۵.۹۴
۳	وجود گروه‌های حوثی در یمن و مخالفت آنها با عربستان	۳.۸۲	۰.۹۵	۵.۷۳
۴	وابستگی شدید نظامی عربستان به درآمدهای نفتی	۳.۶۱	۰.۷۴	۵.۵۹
۵	آسیب‌پذیری اقتصاد عربستان با نوسانات شدید قیمت نفت	۳.۶۶	۰.۸۴	۵.۳۹
۶	تمرکز اقتصادی عربستان بر صنعت تک‌محصولی صادرات نفت	۳.۷	۰.۹۶	۴.۹۵

ج- وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت و قوت) با میزان تاثیر متوسط

جدول ۱۱: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر قوت) با میزان تاثیر متوسط

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	تعامل مثبت ایران با کشورهای منطقه خلیج فارس	۴.۴۸	۰.۹۱	۱۱.۰۳
۲	حاکمیت ایران بر جزایر تنب بزرگ-کوچک و ابوموسی	۴.۳۳	۰.۹	۱۰.۰۲
۳	وجود همگرایی اسلامی-ایرانی در بین مردم ج.ا.ا	۴.۴۱	۱.۰۲	۹.۳۸

جدول ۱۲: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت) با میزان تاثیر متوسط

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	عدم ثبات و پایاداری حکومت عربستان در زمینه انتقال قدرت	۳.۶۶	۰.۹۴	۴.۸۱
۲	پیوستگی اقتصادی عربستان به حاشیه خلیج فارس و مناطق شیعه نشین	۳.۶۶	۰.۹۶	۴.۷۱
۳	وجود اختلافات مرزی عربستان با کشورهای همسایه	۳.۵۷	۰.۸۳	۴.۶۶
۴	عدم وجود دموکراسی متکی بر مردم (عدم اجرای انتخابات) در عربستان	۳.۶	۱.۰۴	۳.۹۶
۵	نقض حقوق بشر با تکیه بر حق فعالیت‌های اجتماعی زنان در عربستان	۳.۴۳	۱	۲.۹۲
۶	کمبود نیروی انسانی ماهر در صنایع اقتصادی عربستان	۳.۴۳	۱.۰۴	۲.۸۳

د- وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت و قوت) با میزان تاثیر کم

جدول ۱۳: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر قوت) با میزان تاثیر کم

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	نقش و نوع سواحل استانه‌های ساحلی ایران در دفاع نظامی درحوزه خلیج فارس	۴.۱۶	۰.۸۶	۸.۹۵
۲	شکل توپوگرافی ایران در ایجاد ساختار دفاعی	۴.۰۷	۰.۹۶	۷.۴۸
۳	نقش ج.ا.ا در کنترل مسیر انتقال انرژی در منطقه خلیج فارس	۳.۸۲	۰.۹۵	۵.۷۳
۴	نقش حج ابراهیمی و تأثیر جمهوری اسلامی ایران در این مراسم با توجه به اعلام برائت از مشرکان	۳.۸	۱.۰۴	۵.۱۶

جدول ۱۴: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت) با میزان تاثیر کم

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	وجود گروه‌های افراطی القاعده در ایجاد ناامنی در عربستان	۳.۴۹	۱.۳۷	۲.۴۵
۲	وابستگی شدید نظامی عربستان به صنایع خارجی	۳.۳۶	۱.۰۳	۲.۴۰
۳	انکای اقتصادی عربستان به نیروی کار خارجی	۳.۳۶	۱.۱۵	۲.۱۵
۴	کمیت و کیفیت جمعیت عربستان	۳.۳	۱.۱۴	۱.۸۰

ه- وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت و قوت) با میزان تاثیر خیلی کم

جدول ۱۵: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر قوت) با میزان تاثیر خیلی کم

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	اتکای نظامی ج.ا.ا به جزایر ایرانی در حوزه خلیج فارس	۳.۷	۱.۰۵	۴.۴۲

جدول ۱۶: عوامل ژئوپلیتیکی (دربستر فرصت) با میزان تاثیر خیلی کم

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	وجود جمعیت جوان و بحران بیکاری در عربستان	۳.۲۲	۱.۰۹	۱.۳۷
۲	عدم فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی در عربستان	۳.۱۹	۱.۰۴	۱.۲۵
۳	کمبود نیروی انسانی ماهر و متخصص در بخش نظامی کشور عربستان	۳.۱۳	۱.۰۸	۰.۸۳
۴	وسعت کشور عربستان	۳.۰۷	۱.۲۰	۱.۰۱

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

الف- نتیجه‌گیری

برای جوابگویی به سوالات تحقیق از عوامل ژئوپلیتیکی که به استناد ادبیات تحقیق و مبتنی بر مصاحبه با صاحب‌نظران تعیین شده‌اند تعداد ۲۳ عامل با عنوان فرصت در خصوص عوامل ژئوپلیتیک کشور عربستان در پنج سطح (خیلی زیاد ۳ عامل، زیاد ۶ عامل، متوسط ۶ عامل، کم ۴ عامل و خیلی کم ۴ عامل) و تعداد ۱۴ عامل با عنوان قوت در خصوص عوامل ژئوپلیتیک کشور ایران در پنج سطح (خیلی زیاد ۲ عامل، زیاد ۴ عامل، متوسط ۳ عامل، کم ۴ عامل و خیلی کم ۱ عامل) بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا در قبال عربستان تأثیرگذارند که مهمترین این عوامل در مورد کشور عربستان عبارتند از: روابط عربستان با روسیه، وجود شیعیان معارض با دولت عربستان، وابستگی عربستان به تنگه هرمز و کانال سوئز و باب‌المندب جهت نقل و انتقال انرژی و در مورد کشور ایران شامل: بومی‌سازی صنعت دفاعی ایران، کنترل تنگه هرمز توسط جمهوری اسلامی ایران در مواقع نیاز می‌باشد.

ب- پیشنهادها

— در این پژوهش جهت‌گیری کلی تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در برابر کشور عربستان تعیین شده است و از آنجایی که این تحقیق در نوع خود بدیع می‌باشد، لذا طراحان راهبردی دفاعی کشور از نتایج به‌دست‌آمده در تدوین راهبرد دفاعی کشور در مقابل عربستان استفاده نمایند.

- طراحی راهبردی کشور در تدوین راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران در مقابل عربستان با اتکا بر صنعت دفاعی بومی کشور، گسترش دامنه فعالیت نیروهای دریایی جمهوری اسلامی ایران علی‌الخصوص در صیانت از منافع ایران در حوزه خلیج فارس و تنگه هرمز و دریای عمان را به صورت ویژه مد نظر داشته باشند.
- جمهوری اسلامی ایران با انجام اقدامات لازم از طریق تعامل سیاسی با روسیه نسبت به ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی خود در منطقه جهت حفظ منافع و اهداف ارزشی در راستای سیاست‌های منطقه ای عربستان سعودی اقدام نماید.
- جمهوری اسلامی ایران با انجام اقدامات لازم نسبت به حمایت‌های همه جانبه از شیعیان عربستان اقدام نماید.

فهرست منابع

الف - منابع فارسی

- قرآن کریم، (۱۳۹۱)، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۲)
- احمدی، حمید، (۱۳۸۶)، "روابط ایران و عربستان در سده بیستم"، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، تهران، چاپ اول
- ازغندی، علیرضا، آقا علیخانی، مهدی، (۱۳۹۲)، "بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان"، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۲
- ازغندی، علیرضا، روشندل، جلیل، (۱۳۸۱)، "مسائل نظامی و استراتژیک معاصر"، تهران، انتشارات سمت
- آقای، سید داود، (۱۳۶۸)، "سیاست و حکومت در عربستان سعودی"، تهران، کتاب‌سیاسی
- الهی، همایون، (۱۳۸۰) "خلیج فارس و مسائل آن"، تهران، انتشارات قومس
- ایزدی، حسن، دبیری، علی‌اکبر، (۱۳۹۱)، "ارزیابی فرصت‌ها و چالش‌های ژئوپلیتیکی جوامع شیعی در جهان اسلام باتأکید بر ایران"، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه
- بدیعی، ربیع، (۱۳۷۶)، "جغرافیای مفصل ایران"، تهران، اقبال
- بوالحسنی، خسرو، (۱۳۹۲)، رساله دکتری، "بررسی ژئوپلیتیک ترکیه و تأثیر آن در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا"، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- جعفری ولدانی، اصغر، (۱۳۷۴)، "تحولات مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس"، تهران، قومس
- جمشیدی، محمدحسین، (۱۳۸۴)، "مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان"، تهران، دافوس سپاه
- جمیل، مراد، (۱۳۸۳)، "شورای همکاری پس از جنگ عراق"، مجموعه مقالات چهاردهمین همایش خلیج فارس، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه
- چگینی، حسن، (۱۳۸۴)، "نظام مدیریت استراتژیک دفاعی"، جلد اول، تهران، نشر آجا
- حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۸۵)، "مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی"، انتشارات سمت، تهران
- حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۸۸)، "مبانی ژئوپلیتیکی نقش آفرینی ایران در خلیج فارس"، مجموعه مقالات چهاردهمین همایش خلیج فارس، تهران، مؤسسه جغرافیایی
- حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۸۸)، "مبانی ژئوپلیتیکی نقش آفرینی ایران در خلیج فارس"، مجموعه مقالات چهاردهمین همایش خلیج فارس، تهران، مؤسسه جغرافیایی
- حافظ نیا، محمد رضا، (۱۳۸۵)، "اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک"، مشهد، انتشارات پاپلی
- خلیلی، حسین، (۱۳۹۰) "امنیت در خلیج فارس (اولویت‌ها و راهکارها)"، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- رشید، غلامعلی. (۱۳۸۹). جزوه درسی عوامل ژئوپلیتیک. دانشگاه عالی دفاع ملی. تهران
- ژناروید اتوتایل، سمیون دالی، پاول روتلیج، (۱۳۸۰)، "اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم"، ترجمه محمد رضا حافظ نیا و هاشم نصیری، تهران، وزارت امور خارجه

- صفوی، سیدیحیی، (۱۳۹۳)، "جهان اسلام، شمال آفریقا و جنوب غرب آسیا"، تهران، چاپ اول، مؤسسه انتشارات امیرکبیر
- فصلنامه سیاست، (۱۳۸۹)، "روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی، چالش‌های بنیادین وامکانات پیش رو"، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، تهران
- کاظمی، علی اصغر، (۱۳۷۸)، "روابط بین‌الملل در تئوری و عمل"، چاپ سوم، تهران، نشر قومس
- کالینز، جان ام، (۱۳۷۳)، "استراتژی بزرگ"، ترجمه کورش بایندر، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ اول
- کریمی‌پور، یدالله، (۱۳۷۵)، "ژئوپلیتیک، جزوه‌ی درسی"، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران
- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۰)، "امنیت و مسایل سرزمینی در خلیج فارس"، تهران، وزارت امور خارجه
- میرحیدر، دره، (۱۳۶۹)، "اهمیت ژئوپلیتیکی خلیج فارس"، مجله سیاست خارجی، سال چهارم، بهار و تابستان
- نصیری، عبدالله، (۱۳۸۷)، "آشنایی با عربستان"، چاپ دوم، تهران، مرکز تحقیقات حج
- نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، "فرهنگ دفاعی-امنیتی"، تهران، نشر سینا
- واعظی، محمود، (۱۳۸۸)، "ایران و اعراب"، چاپ اول، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک
- والی من، نیکولاس، (۱۳۸۹)، مترجمین، نیازی، محسن، صلابت، مصطفی، بهادرانی، فریدون، "روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی"، چاپ دوم، انتشارات سخنوران

ب- منابع خارجی

- Heydarian, Richard Javad (August 6, 2010), Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Revalry, Foreing Policy In Focus, at: <http://www.fpfif.org/artictes/iran-saudi relations rising tensions and growing rivalry>
- Kostiner, Joseph (2009), Conflict and Cooperation in The Gulf Region, VS Verlag Sozialwissenschaften.
- Osgood, Robert, (1992), NATO: The Entangling Alliance
- WWW. World bank .org. Saudi Arabia ,Countries and Economies, Dec 12, 2012
- MILITARY BALANCE, Saudi Arabia, 2014, press statement. WWW.iiss.Org/ MILITARY BALANCE/

